

SZEMLE

A LAJTÁN INNEN ÉS TÚL ELEKTRONIKUS ÜNNEPI TANULMÁNYOK SOMOGYI ÉVA 70. SZÜLE- TÉSNAJÁRA

SZERK.: RESS IMRE, SZABÓ DÁNIEL

Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2007. 391 p.

(CD-ROM + limitált nyomtatott példány)

A kötet címe pontosan kifejezi az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon és külföldön egyaránt elismert kutatójának tudományos érdeklődési körét, kutatási területét. A benne szereplő írások három fejezetbe csoportosítva követik egymást. Az első az állam szerepével foglalkozik a 19–20. században, a második a bürokrácia működését vizsgálja a kiegyezés előtt és után, míg a harmadik egy vegyes fejezet, amely a „Politikusok – koncepciók – események” címet viseli.

Az első tanulmány, *Glatz Ferenc* írása az állam és a nemzet viszonyával foglalkozik Kelet-Európa példáján keresztül. A szerző megállapítja, hogy Kelet-Európa a kontinens etnikailag legkevésbé népességével rendelkezett az elmúlt ezer évben, és rendelkezik még ma is, ráadásul Kelet-Európában az etnikai-nemzeti szállásterületek soha nem estek egybe az államhatárokkal. Ebből a megállapításból adódik a 20. századi európai háborúk és békék olyan felfogása, amely szerint ezek kísérletek voltak az állami és nemzeti szállásterületek határainak egymáshoz igazítására. A tanulmány végül az Európai Unió polgárainak identitását vizsgálja, és felvillantja az állampolgári és nemzeti identitás jövőjének különféle lehetőségeit.

Thomas Kleitečka osztrák történész művészettörténeti kutatásai alapján mutatja be, miként változott meg a császári állami műpártolás Ausztriában Ferenc József trónra lépésével. *Cieger András* tanulmányában az állami kultúrpolitika kibontakozását vizsgálja a dualizmus első negyedszázadában. Írásában két olyan, a kultúra finanszírozását is érintő kérdéskörrel foglalkozik részletesebben, amelyek a korszak politikai gondolkodásának alapvető dilemmái voltak. Az első lényegében annak a kérdésnek a megválaszolása, hol húzódik az állami szerepvállalás ideális határa, ami gyakran visszatérő kérdés volt a kortársak politikai vitáiban. A második kérdéskör a kultúra oszthatatlanságával, illetve az egymás mellett élő és egymással egyenértékű – éppen ezért azonos támogatásra is igényt tartó – kultúrák létezésével kapcsolatos. Ez valójában nem más, mint a dualizmus kori politikai diskurzus állandó témájának, a nemzetiségi kérdésnek a kultúra területét érintő része.

A kötet állam és nemzet viszonyát vizsgáló, első fejezetét *Gyáni Gábor* tanulmánya zárja, amelyben a szerző a nacionalizmus és az Európa-kép változásait vizsgálja Magyarországon a 19–20. században. A modern nemzeti öntudat összetevői, vagyis a nacionalizmus és az európai öntudat, amelynek a Nyugathoz való kötődés képezi gondolati és érzelmi magját, a vizsgált időszakban olykor kiegészítő, olykor egymást kölcsönösen kizáró viszonyban álltak egymással. Ezt a viszonyt külső és belső tényezők együttesen szabták meg. Különösen figyelernre méltó, hogyan vetett véget Magyarországnak 1920-ban elszenvetett drasztikus terület- és népességvesztése a nacionalizmus és az európaiság addig töretlen szimbiózisának. A második világháborút követően viszont a hidegháború Európát és a világot kettéosztó politikai logikája az országot a Nyugathoz fűző történelmi kötelékei megtagadására kényszerítette. 1989-et követően alapjaiban megváltozott a helyzet, a globalizálódás általános folyamata azonban megint új összefüggésbe helyezte a nemzeti identitásnak a nemzetekfelettség követelményével való összeegyeztetését.

A kötet második fejezetének első írásában *Stefan Malfér* a nyelvkérdés körüli vitákat mutatja be az 1860. évi megerősített birodalmi tanácsban. Ezek a viták azt jelzik, hogy a birodalmi tanács felismerte a nyelvkérdés jelentőségét és összetett jellegét, s pozitív kezdeményezéseket is megfogalmazott. Egészében természetesen ez a testület sem találta meg a lényegi megoldást, és a nyelvkérdést inkább országos ügyként határozta meg, amivel a megoldást lényegében elodázták, illetve tartományi hatáskörbe utalták.

Deák Ágnes tanulmányában az 1867-es kiegyezést előkészítési szándékozó Die Debatte und Wiener Lloyd című napilap szerkesztőjeként és a magyar ókonzervatívok bizalmi embereként számon tartott Ludasi Mór és a bécsi titkosrendőrség kapcsolatát mutatja be az 1860-as években. Az érdekes írásból kitűnik, hogy Ludasi kétségtelenül a legnagyobb karriert befutott titkos informátor volt a kiegyezést követő években, a kettős úgynökök előképe, aki mind magyar, mind bécsi megbízói számára bizalmas információkat adott és vett, s akinek nagyon sokáig sikerült elkerülnie a lelepleződést.

Waltraud Heindl intézménytörténeti tanulmányában a kiegyezés utáni osztrák hivatalnoki kar szellemiségének és önazonosságának meghatározására tesz kísérletet. A kérdés bonyolultságát jól mutatja, hogy egyfelől a közös tulajdonságok egész sora, mint például az azonos törvényi szabályozás, az egységes hivatali stílus, az egymással, valamint az ügyfelekkel való érintkezés módja teremtett figyelemre méltó egységességet, másfelől viszont a hivatalnokok mindenkorai politikai szocializációja és világnézete indította

el főként a pártpolitikai és a nemzeti szempontú elkülönülést, ami viszont kérdésessé tette az osztrák hivatalnokai kar homogenitását.

Szintén az intézménytörténet körébe tartozó írásában *Pál Judit* azt vizsgálja, hogy az erdélyi központi hatóságoknál milyen mértékben érvényesült valamiféle tisztogatás a kiegyezést követően, illetve majd a Főkormányzók 1869-es feloszlatása után, és mi történt a régi hivatalnokokkal. Az újonnan kinevezett királyi biztos szerepe is különös fontossággal bír abból a szempontból, miképp érvényesült a befolyása a kinevezéseket illetően a magasabb erdélyi hivataloknál és a minisztériumoknál.

Samu Nagy Dániel az 1867-ben kialakított alkotmányos dualista berendezkedés egyik legsajátosabb intézményével, a delegációval foglalkozik írásában egy nagy vihart kavart eset kapcsán, amely az 1868-as első delegációs ülésen történt. A közös hadsereg egysége körül támadt vita és a végül botrányba torkolló delegációs ülés megmutatta, hogy a hadügy milyen rendkívül érzékeny téma volt a dualizmus kezdeti időszakában, amikor az 1867-ben megalkotott rendszer éppen működni kezdett, és a kereteket a napi politikai életnek kellett megtöltenie tartalommal.

A közösügyes rendszer számára nagy próbatételt jelentő eseménnyel, Bosznia-Hercegovina 1878-ban történt okkupációjával és az 1881. évi ideiglenes boszniai véderőtörvénnyel foglalkozik tanulmányában *Heiszler Vilmos*. A tanulmányból kitűnik, hogy már 1879 tavaszán felmerült a megszállt tartományok lakosaiból szervezendő véderő gondolata, amely tehermentesíthetné a közös hadsereget. Hosszas egyeztetések után végül 1881. november 4-én kibocsátották a boszniai véderőtörvényt, egyúttal közzétették a szarajevói tartományi kormány kiáltványát Bosznia és Hercegovina lakosságához, melyben biztosították valamennyi vallásfelekezet híveit vallásuk szabad gyakorlásáról a hadseregben. A véderőtörvény azonban heves ellenállásba ütközött a tartományok lakosságának részéről, és hozzájárult az 1881 őszi Hercegovinában kitört felkeléshez.

Anatol Schmieđ-Kowarzik az állam gazdasági szerepvállalásának kérdését járja körül írásában az ásványolaj adója és vámja kapcsán. A biradalmi tanács az adó bevezetését és a vámtételek emelését sokáig szociálisan és gazdaságilag károsnak tartotta, s ezért elutasította, 1882-ben azonban a megváltozott parlamenti erőviszonyoknak köszönhetően elfogadta az ásványolaj megadóztatását és vámtételeinek jelentős emelését. Ettől kezdve a magyar konkurencia és az adóbevétel részarányának kérdése uralta a parlamenti vitákat Ausztriában, míg a szociális és gazdasági problematika teljesen háttérbe szorult.

A harmadik fejezet első tanulmányát *Raab Renáta* jegyzi, témája János főherceg és az 1848-as schleswigi krízis. A dán és osztrák forrásokból kitűnik, hogy a főherceg mérsékelt álláspontot foglalt el a schleswigi kérdésben, és helytelenítette a frankfurti nemzetgyűlés dán hercegséggel kapcsolatos hódító terveit. Az osztrák kormány minden bizonnyal elégedett volt vele, hiszen a frankfurti és a schleswigi kérdésben tanúsított magatartása megfelelt az alapvetően semleges osztrák álláspontnak. Annak ellenére, hogy a dán követ kezdetben úgy látta, hogy János a frankfurti pozíció elvállalásával magára hagyta a császári államot, valójában a császári állam Frankfurtba előretolt bástyájaként mindenekelőtt Ausztriát szolgált. Személye Frankfurtban garancia volt arra, hogy a császári állam nehézségei ellenére sem adja fel Németországot, és nem engedte át a terepet Berlinnek. Későbbi tevékenysége és maga az a tény is, hogy egészen 1849. december 30-ig kitartott posztján, azt bizonyítja, hogy az osztrák érdekeknek megfelelően járt el a német- és a schleswigi kérdésben is, és amíg tudta, sikeresen gátolta a porosz uniós tervek megvalósítását.

Szulovszky János írásában a 19. század egy elfeledett magyar politikusanak, Danielik Jánosnak állít emléket. Az egrí kanonok a korabeli politikai vezető réteg második vonalába tartozott, a szerző szerint mégis több figyelmet érdemelve, mivel gazdag kéziratos hagyatéka sok érdekes adattal szolgálhat a hazai történetírás számára. Ilyen Danielik 1862-ben megfogalmazott és a szerző tanulmányában idézett programterve, amely lényegében mindmáig ismeretlen volt.

Ress Imre az Osztrák–Magyar Monarchia első magyar külügyminiszterének, Andrassy Gyula grófnak a dualista biradalom államszervezetében elfoglalt helyét elemzi. A szerző rámutat, hogy Andrassy kinevezése a dualista államberendezkedéshez való formális igazodás jegyében történt. Ő volt az első olyan közös miniszter, akinek a titulusából már hiányzott a „biradalmi” jelző. Az uralkodó csupán „házam és a külügyek miniszterévé” nevezte ki, és a „közös minisztertanács elnöki teendőinek ellátásával” bízta meg. Az alaki változás, az elődje által viselt biradalmi kancellári tisztség megszüntetése kettőségkivül a magyar közjogi felfogás érvényesülésének a jele. Ennek ellenére az 1870-es évek elején Andrassyval valódi ambíciói voltak a biradalmi/közös miniszterelnökségre, bár annak politikai motivációja és valódi tartalma a töredékes forrásokból nem rekonstruálható. Egyértelmű viszont, hogy az uralkodó még az általa oly kedvelt magyar arisztokratának sem szándékozott megadni ezt a tisztséget, mert nem állt érdekében, hogy külpolitikai és hadügyi felségjogait egy testületi támogatást élvező politikai személyiség kormányzati pozícióból korlátozza.

Szigeti István Ghyczy Kálmán pénzügyminiszteri tevékenységének egyik legfontosabb részével, az 1874. évi államkölcsön felvételének körülményeivel, a hiteltárgyalások részleteivel, a hitelt nyújtó konzorcium feltételeivel, valamint a kölcsön parlamenti fogadtatásával foglalkozik. A kölcsönt adó bankcsoporttal való együttműködés lehetővé tette, hogy a kormány elkerülje az azonnali fizetéseképtelenséget, ezért a

hiteltárgyalások alapvető fontosságúak voltak a költségvetés számára. A kölcsön elnyerése pedig azért volt különösen jelentős, mert a pénzügyminiszter időt nyert olyan kiadáscsökkentő és bevételnövelő tervek kidolgozására, melyek reményt adtak a nehéz pénzügyi helyzetből való kilábalásra.

Szász Zoltán tanulmányában Románia hármas szövetséghez történő 1883-as csatlakozását járja körül. A szövetséghez való csatlakozással Románia biztonságban érezhette magát, és kiléphetett az elszigeteltségből. A csatlakozással az egész Európához való csatlakozást látták biztosítottak, annál is inkább, mivel diplomáciájuk időnként Angliát is a Dreibund amolyan külső tagjának tekintette.

Hajdu Tibor az Osztrák–Magyar Monarchia közös pénzügy-, majd külügyminiszteréről, Burián Istvánról és apósáról, Fejérváry Géza magyar honvédelmi miniszterrel szóló írásában egy olyan családi kapcsolatot mutat be, amelynek révén egy nem gazdag, nem előkelő származású és a szerző megítélése szerint nem is különösen tehetséges külügyi tisztviselő pályája az ismeretlenségből ível egészen magasra 40 évesen kötött házassága után.

Szabó Dániel egy vészterhes nap eseményeit idézi fel, amikor elsősorban a korabeli sajtóra támaszkodva igyekszik rekonstruálni, mi történt Budapest belvárosában 1889. február 14-én. Ez a nap a véderőtörvény elleni tiltakozó megmozdulásokról vált nevezetessé, amelyek az egyetemisták és a rendőrség összecsapásával végződtek.

Pók Attila az úgynevezett magyar progresszió 20. század eleji története kapcsán a progresszív politikai gondolkodás lényegét a nemzeti és a társadalmi szabadságtörekvések összekapcsolásában határozza meg. E törekvések csúcspontja nézete szerint a reformkor volt. 1848 sikereinek, 1849 tragédiájának, majd 1867 konszolidációs erőfeszítéseinek tapasztalataira egyaránt építve, a századfordulón leginkább a majd végzett városi értelmiségiekből álló új mozgalom tett kísérletet a nemzeti és társadalmi radikalizmus összeillesztésére. Ez a mozgalom azonban nem volt egységes, két jól elkülöníthető csoportja közül az egyik az elsősorban Jászi Oszkár nevével fémjelzett radikális demokrata irányzat, míg a másik a leginkább Vázsonyi Vilmos nevével azonosított liberális demokrata csoport.

A századelő haladó irányzataival foglalkozik *Szalai Miklós* is, a kötet utolsó tanulmányának szerzője, aki a magyar polgári radikálisok – mindenekelőtt Jászi Oszkár – által vallott sajátos liberális szocializmus és Henry George eszméinek kapcsolatát igyekszik megvilágítani. Henry George mára többé-kevésbé elfeledett eszméi komoly szerepet játszottak a századfordulón magyar progresszívjeinek eszméi tájékozódásában, mindenekelőtt azért, mert baloldali alternatívát nyújtottak a polgári radikálisok által szűk látókörűnek és egyoldalúnak érzett marxizmussal szemben.

A kötet egyes tanulmányait Somogyi Éva osztrák és magyar munkatársai, tanítványai és tisztelői írták, jelezvén, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia történetének kutatása nemcsak a Lajtán innen, hanem azon túl is számot tart a tudomány érdeklődésére. A szerkesztők ebben a szellemben gyűjtötték össze ennek az elektronikus tanulmánykötetnek az anyagát, és a szerzőkkel együtt köszöntik őt születésnapja alkalmából.